

УДК 351.82

Грушева А.А.

*доцент кафедри менеджменту
Університету державної фіскальної служби України*

Сидоренко О.М.

*молодший науковий співробітник НДІ фіскальної політики
Університету державної фіскальної служби України***УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНИМИ ФІНАНСАМИ УКРАЇНИ:
СТАН, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ****MANAGEMENT OF PUBLIC FINANCES UKRAINE:
THE STATE, PROBLEMS, PROSPECTS****АНОТАЦІЯ**

У статті вивчено стан функціонування державних фінансів. Проаналізовано їх проблемні аспекти, взаємозв'язок з формуванням, розподілом, перерозподілом. Рекомендовано впровадження єдиної уніфікованої автоматизованої інформаційної системи управління державними фінансами. Виокремлено її ключові аспекти. Обґрунтовано переваги та перспективні напрями щодо удосконалення системи управління державними фінансами.

Ключові слова: управління, державні фінанси, проблеми, інформаційна система, автоматизація, національна економіка.

АННОТАЦИЯ

В статье изучено состояние функционирования государственных финансов. Проанализированы их проблемные аспекты, взаимосвязь с формированием, распределением, перераспределением. Рекомендуется внедрение единой унифицированной автоматизированной информационной системы управления государственными финансами. Выделены ее ключевые аспекты. Обоснованы преимущества и перспективные направления по совершенствованию системы управления государственными финансами.

Ключевые слова: управление, государственные финансы, проблемы, информационная система, автоматизация, национальная экономика.

ANNOTATION

The article studied the functioning of public finances and their problematic aspects of relationship formation, distribution, redistribution. The benefits and perspective directions for improving public financial management system by introducing a single, unified automated information system of public finance management was analyzed and proved

Keywords: management, public finances, problems, information system, automation, national economy.

Постановка проблеми. Державні фінанси – це регульовані у визначеному правовому полі потоки коштів, які циркулюють у національній економіці держави через створювану на макrorівні систему централізованих грошових фондів, забезпечуючи її вплив на економічний та соціальний розвиток країни через взаємозв'язок державних фінансових ресурсів з формуванням, розподілом, перерозподілом ВВП, національного доходу і національного багатства [1]. Вони є одним з центральних об'єктів державного управління національною економікою й відповідних державних інституцій в усіх країнах світу.

Переформування системи управління державними фінансами в Україні розпоча-

лося відразу після здобуття незалежності у 1991 р. Однак, в загальному ракурсі цей процес як раніше так і сьогодні характеризується проблемним та неефективним. Підстави висвітлено й науково обґрунтовано в наукових дослідженнях багатьох вітчизняних вчених [2; 4; 6; 7]. Крім того реалії життя говорять самі за себе.

Відомо, що цілісність системи управління державними фінансами це – завжди складний та неординарний процес, а досягнення оптимального результату від управлінської діяльності можливе лише при використанні раціонального й ефективного механізму управління державними фінансами. В свою чергу механізм управління державними фінансами – це штучно створена складна конструкція, призначена для досягнення поставлених цілей, що має чітко визначені об'єкти та суб'єкти державного управління, завдання, функції, сукупність правових норм, методів, засобів, інструментів державного впливу на об'єкт управління [2].

Актуальність порушеної теми не викликає сумнівів, адже вивчення стану, розуміння проблем та пошук перспективних шляхів щодо удосконалення системи управління державними фінансами сприяє побудові ефективної фінансової політики держави, націленої на соціально-економічне зростання й покращення добробуту її громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний вклад у дослідження теоретико-методичних питань управління державними фінансами та процесів їх удосконалення внесли такі вчені як: В.Л. Андрущенко, М.Д. Бедринець, О.Д. Василік, А.І. Даниленко, М.І. Карлін, О.П. Кириленко, О. Луніна, С.Я. Огородник, С.В. Онишко, Д.В. Полозенко, Р.А. Славюк, В.М. Федосов, А.В. Череп, Юрій С.І. та багато інших, які наслідували давню традицію викладання фінансової думки, започатковану М.М. Алексеєнком, М.Х. Бунге, І.І. Янжулом та іншими.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Чільне місце серед багатьох проблем в системі управління державними фінансами України, посідає низький рівень її інформатизації та автоматизації. Реалії сього-

дення підтверджують необхідність активного впровадження автоматизованих систем управління в усіх сферах господарювання як потребу зумовлену часом, зокрема й в сфері управління державними фінансами.

Постановка завдання. Вивчення стану, проблем управління державними фінансами України, обґрунтування й рекомендації щодо впровадження чи удосконалення перспективних механізмів автоматизованої фінансової системи в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загальноприйнятою є позиція, що суб'єктами управління державними фінансами виступають держава (в особі органів стратегічного та оперативного управління), фінансові служби державних підприємств, організацій, установ. Основне завдання суб'єктів управління полягає в забезпеченні злагодженості функціонування окремих сфер і ланок фінансових відносин, що досягається шляхом чіткого розподілу функціональних повноважень між ними. Об'єктами управління в досліджуваній сфері є фінансові відносини, що пов'язані з формуванням та використанням централізованих і децентралізованих фондів фінансових ресурсів в усіх ланках системи державних фінансів країни [2].

В загальному випадку управлінський вплив суб'єктів на об'єкти управління зводиться до дії на [2]:

- грошовий обіг як рух суспільних фондів у грошовій формі в процесі розширеного відтворення;

- кругообіг капіталу, що охоплює його авансування, використання у виробництві, реалізацію виготовленого товару і повернення капіталу до вихідної форми;

- фінансові ресурси і їхні джерела у вигляді грошових фондів, що використовуються для забезпечення безперервного функціонування і розвитку виробництва, соціально-культурної сфери;

- фінансові відносини, які виникають між підприємствами і державними установами й іншими структурами.

Відзначимо, що сучасний стан управління державними фінансами в Україні носить системний характер та являє собою так звану систему управління державними фінансами.

Ключовими структурними ланками й елементами цієї системи прийнято вважати [2]:

1. Цілі управління: розробка та реалізація фінансової політики сталого економічного зростання; модернізація системи державних фінансів і підтримка реформ в інших сферах господарювання; перехід до інноваційної моделі розвитку економіки через визначення пріоритетних сфер діяльності й проектів для інвестування, які спрямовані на досягнення стратегічних цілей держави; забезпечення ефективного менеджменту в проведенні фіскальних, а також економічних структурних реформ у тісній координації діяльності усіх суб'єктів управління.

2. Завдання управління: забезпечення умов для формування максимально можливих обсягів фінансових ресурсів; встановлення раціонального, з погляду держави, механізму розподілу і використання фінансових ресурсів; організація регулювання і стимулювання економічних й соціальних процесів фінансовими методами; формування механізму управління державними фінансами і його розвиток відповідно до цілей та стратегій; створення ефективної й максимально дієвої системи управління державними фінансами.

3. Принципи управління: об'єктивності; демократизму; правової впорядкованості; публічності управління державними фінансами; контрольованості; поєднання централізації та децентралізації; узгодженість, взаємодоповнюваність цілей управління державними фінансами.

4. Стадії управлінської діяльності: виявлення проблем у сфері державних фінансів; аналіз та оцінка наявної ситуації; прогнозування та моделювання розвитку ситуацій у майбутньому; розробка та прийняття правових актів; організація й контроль за виконанням прийнятих рішень; узагальнення діяльності та розробка завдань на майбутнє.

5. Методи управління: фінансове прогнозування, планування, регулювання, контроль;

Ми розділяємо точку зору більшості вітчизняних дослідників стосовно того, що ключовою проблемою управління державними фінансами в Україні є їх неефективне використання. Основними ознаками останнього є [3]:

- придбання необхідних товарно-матеріальних цінностей (робіт, послуг) за цінами, які значно перевищували чинні в регіоні на ідентичні товари (роботи, послуги) на час здійснення господарської операції;

- придбання товарно-матеріальних цінностей, які не можуть бути використані на заплановані цілі через, придбання їх у кількості, що перевищує потреби й нормативні запаси; придбання морально та фізично застарілих цінностей або таких, які мають задавнені терміни використання; відсутність сертифіката якості або документації щодо їх застосування;

- попередня оплата необхідних товарів (робіт, послуг), що спричинила дебіторську заборгованість на тривалий строк (як правило більше 3 місяців);

- капітальні вкладення у програми і проекти, які не реалізовані і припинені через втрату актуальності чи недостатнє фінансування;

- утримання основних засобів, які не використовуються або використовуються незначною мірою;

- непропорційне фінансування взаємопов'язаних видатків, від яких залежить надання належних послуг.

Безперечно, вважається неефективним (нецільовим) використання бюджетних коштів на цілі, які не відповідають бюджетним призна-

ченням. Проте, в цьому контексті можуть бути виключення, зокрема на використання бюджетних коштів на цілі, не визначені в кошторисі. На перший погляд останнє може мати антисоціальний (нецільовий) результат, та не завжди таке використання можна віднести до неефективного. Наприклад, зекономлені за кошторисом медичного закладу кошти використано на закупівлю вкрай потрібного для надання якісних медичних послуг діагностичного обладнання, що на відповідний рік через дефіцит бюджету не планувалося. Відтак, неефективного їх використання тут немає, а сукупність управлінських рішень, які призводять до зайвих (необґрунтованих) бюджетних видатків, є ознакою неефективного управління бюджетними коштами [4].

Зазначені вище ситуації мають місце й сьогодні, і викликані вони на наш погляд такими причинами як:

- нестабільність економічної і суспільно-політичної ситуації в країні;
- високий рівень злочинності та тінізації економіки;
- корупція в державному та інших секторах національної економіки;
- тісне поєднання влади, криміналітету й бізнесу, тощо.

Всі ці причини є тісно взаємопов'язаними, взаємообумовлюючими та мають причинно-наслідкові зв'язки. Тому в наукових колах та уповноважених владних органах ведеться активна полеміка щодо великої кількості проблем в системі управління державними фінансами з метою впровадження нових підходів до вирішення існуючих проблем.

Найбільш характерними за кількістю виявлених випадків та обсягів порушень є наступні [5]:

- використання коштів Державного бюджету України з порушенням бюджетного законодавства;
- втрати Державного бюджету України внаслідок прийняття неякісних управлінських рішень;
- незаконне виділення коштів з резервного фонду державного бюджету;
- порушення нормативно-правових актів, які регламентують порядок закупівлі товарів, робіт і послуг за державні кошти;
- планування видатків державного бюджету з порушенням чинного законодавства та за відсутності правових підстав;
- використання бюджетних коштів без належних нормативно-правових підстав;
- відволікання коштів держбюджету у дебіторську заборгованість;
- здійснення видатків на фінансування бюджетних установ одночасно з різних бюджетів;
- бюджетні правопорушення, пов'язані з розміщенням та виконанням державного замовлення тощо.

Найбільш характерними видами неефективного управління державними коштами та майном є такі [4]:

- неефективне використання коштів через недоліки в плануванні або відсутність обґрунтованого прогнозування і планування;
- втрати бюджету внаслідок прийняття необґрунтованих управлінських рішень;
- неефективне використання коштів шляхом тривалого їх утримання без використання на реєстраційних рахунках розпорядників бюджетних коштів та на поточних рахунках підвідомчих організацій;
- неефективне використання коштів державного бюджету внаслідок фінансування заходів, що не належать до пріоритетних;
- збитки, завдані державі від неефективного управління матеріальними цінностями державного резерву тощо.
- продаж державної власності з отриманням менших, ніж було можливо, коштів;
- неотримання у дохід бюджету дивідендів за акціями, що належать державі та відсутність кардинальних кроків із зміни таких ситуацій;
- неузгодженість нормативно-правових актів, що призводить до втрат бюджетних надходжень;
- необґрунтоване надання пільг на відстроєння та розстрочку платежів до бюджету.

Ще однією з ключових проблем системи управління державними фінансами України, що тією чи іншою мірою породжує всі перелічені вище проблемні аспекти в досліджуваній сфері, є низький рівень її інформатизації та автоматизації.

Необхідність активного впровадження автоматизованих систем управління зумовлена часом, зокрема й в такій сфері як управління державними фінансами.

Така інформатизація має стати всезагальною і об'єднати в собі всі існуючі в державі інформаційні засоби забезпечення управління державними фінансами.

В контексті сказаного вище та з метою комплексної автоматизації функцій системи управління державними фінансами варто взяти за основу передовий досвід зарубіжних країн, де така система давно функціонує в умовах єдиного інформаційного простору для органів, що забезпечують управління державними фінансами. Під єдиним інформаційним простором розуміють сукупність баз і сховищ даних, технологій їх ведення та використання інформаційно-телекомунікаційних систем і мереж, працюють на основі єдиних принципів і правил, що забезпечують інформаційну взаємодію системи органів управління державними фінансами та громадян, а також задоволення їх інформаційних потреб [6; 7].

Необхідність розробки загальної інформаційної системи по забезпеченню управління державними фінансами нині в Україні обумовлюється низкою наступних об'єктивних причин [8, с. 6-18]:

- для прийняття ефективних і своєчасних управлінських рішень у фінансовій сфері необ-

хідно обробляти великі масиви часто не систематизованих даних. Виконання таких функцій без використання сучасних інформаційних технологій, потребують багато часу й можуть здійснюватись з суттєвими неточностями які вплинуть на загальний результат;

– багато з факторів, що мають враховуватися при ухваленні рішень з управління державними фінансами, носять імовірнісний, швидкозмінний характер, і аналіз їх впливу на результат того чи іншого управлінського рішення, без використання сучасних інформаційних технологій, здійснити не можливо;

– для прийняття оптимального управлінського рішення у сфері державних фінансів часто є необхідним врахування інформації, яка міститься в розпорядженні всіх суб'єктів здійснюючих таке управління на всій території країни. Зробити це в оперативному режимі, без різного роду бюрократичних процедур, які впливають на своєчасність прийняття управлінського рішення, можливо лише з використанням сучасних інформаційних технологій, а саме інформаційних систем;

– у процесі управління державними фінансами його суб'єкти мають здійснювати велику кількість математико-статистичних розрахунків, базою для яких є інформація всіх виконуючих цю функцію органів державної влади.

Усі перелічені вище обставини переконують в об'єктивній необхідності впровадження у практику управління державними фінансами в Україні сучасних інформаційних технологій, зокрема, єдиної інформаційної системи забезпечення прийняття управлінських рішень у фінансовій сфері на загальнодержавному та регіональному рівнях.

На жаль в Україні така інформаційна система якщо й використовується, то не цілісно, системно, а скоріше епізодично, і має низку недоліків: автономне функціонування інформаційно-аналітичних відомчих систем; відсутність інтегрованої бази даних державних органів влади, які мають пряме чи опосередковане відношення до планування, використання чи контролю за фінансовими потоками держави; організаційна розпорошеність наявних інформаційних ресурсів.

У зв'язку з цим, висловлюємо припущення про необхідність розробки та імплементації в практику вітчизняного державного управління єдиної уніфікованої автоматизованої інформаційної системи управління державними фінансами (АІСУДФ). Така система має увібрати в себе існуючі нині інформаційні ресурси в досліджуваній сфері та використовуватися всіма уповноваженими на здійснення управління державними фінансами органами влади.

В загальному створення АІСУДФ, передбачає масштабні роботи за наступними взаємозалежними напрямками [7, с. 90-105]:

– створення програмно-технічної платформи інформаційної системи;

– розробка прикладного програмно-математичного забезпечення;

– розгортання системи передачі даних і забезпечення інформаційної безпеки;

– організація інформаційної взаємодії з правоохоронними органами.

У стратегічному баченні така інформаційна система в першу чергу має забезпечити вирішення наступних основних задач:

– інформаційно-аналітичне забезпечення підготовки і прийняття управлінських рішень стосовно державних фінансів на оперативному, тактичному і стратегічному рівнях;

– організація формування інформаційних ресурсів, необхідних для забезпечення вирішення задач органів управління державними фінансами;

– організація доступу співробітників суб'єктів управління державними фінансами зі свого робочого місця до інформаційних ресурсів;

– організація взаємодії з інформаційними системами зовнішніх організацій, зокрема, з інформаційними системами правоохоронних органів;

– інтегроване управління інформаційними потоками і ресурсами інформаційно-обчислювальної мережі, а також засобами захисту від несанкціонованого доступу в систему.

Зазначимо, що ефективне функціонування та використання у практичній діяльності АІСУДФ не можливе без розробки її чіткої організаційно-функціональної структури. Стання будуватись у відповідності зі загальною структурою державного управління в Україні й включає наступні основні ієрархічно взаємозалежні рівні: *загальнодержавний, регіональний, муніципальний* [9].

Цінним, на нашу думку, є припущення про те, що спільне функціонування в межах такої інформаційної системи банків даних різних рівнів, сприятиме забезпеченню єдності інформаційної підтримки основних напрямків функціональної діяльності й належних умов для ефективного використання накопиченої в її межах інформації.

Створення такої трирівневої системи інформаційного обміну між суб'єктами системи управління державними фінансами, з можливістю автоматизованої аналітичної обробки інформації дозволить значно підвищити ефективність їх функціональної діяльності.

Слід зазначити, що АІСУДФ дозволить на будь-якому рівні підрозділам відповідних державних органів своєчасно отримувати необхідну інформацію, визначати сфери та напрямки діяльності з управління державними фінансами, підвищити якість контролю за діяльністю співробітників підрозділу та ефективніше здійснювати аналіз результатів роботи. Також впровадження такої системи дозволить суб'єктам системи управління державними фінансами оперативно й своєчасно отримувати від контролюючих органів весь комплекс необхідної зворот-

ної інформації. Велике значення в системному впровадженні АІСУДФ має можливість гнучкого внесення необхідних доповнень й корегувань, але з обов'язковим збереженням при цьому інформаційної цілісності банку даних. Наприклад усі зміни в типові структури повинні вноситися лише після ретельного обґрунтування їхньої необхідності централізовано, обов'язково документуватися й доводитися до всіх користувачів, що мінімізує зловживання.

В контексті зазначеного вище варто зазначити, що у системі банку даних загального користування, що є основою АІСУДФ, головним у якому є Загальнодержавний банк даних, накопичується достовірна інформація про виявлені у результаті діяльності відповідних державних органів злочини і правопорушення у сфері управління державними фінансами, масив відсильних відомостей про види прийнятих рішень, а також статистичні відомості й інформаційно-аналітичні документи, призначені для інформування державних органів влади.

У локальних банках даних накопичується інформація, отримана в результаті проведення управлінських дій по відношенню до державних фінансів, що документує основні стадії відповідної службової діяльності суб'єктів управління [8, с. 14-20].

У контексті порушеної проблеми чільне місце займає технологічний цикл формування інформаційних ресурсів та їх обслуговування компетентними, спеціально уповноваженими, високоморальними співробітниками органів управління державними фінансами, що будуть професійно забезпечувати функціональну роботу автоматизованих робочих місць територіальних, регіональних, державних інформаційно-обчислювальних мереж, системи автоматизації документообігу тощо [8, с. 10-14].

В тому випадку, коли виникатиме потреба вирішувати питання про надійний захист цієї інформаційної системи від несанкціонованого доступу, для зручності інформаційно-пошукової роботи по виявленню ознак скоєння рідного роду фінансових діянь і пов'язаних з ними злочинів і правопорушень в досліджуваній сфері, доцільно запроваджувати введення до інформаційної системи електронних копій, актів документальних перевірок об'єктів контролю.

Принципово важливим критерієм ефективної роботи АІСУДФ має стати те, що через систему автоматизації документообігу повинні направлятися всі інформаційно-аналітичні документи, призначені для інформування органів влади зі здійснення управління державними фінансами. Також, АІСУДФ повинна накопичувати відомчу статистичну звітність, що характеризує основні показники роботи усіх органів системи управління державними фінансами України.

Оскільки, в локальних банках даних накопичуються відомості, які документують не тільки вже названі вище основні рішення, але і проведені документально-перевірочні заходи,

вважаємо за необхідне акцентувати увагу на те, що локальні банки даних обов'язково повинні містити нормативні, методичні й організаційно-планові документи, що регламентують роботу за відповідними напрямками. До них відносяться законодавчі акти, накази і вказівки, плани, методичні рекомендації, звіти й аналітичні довідки по конкретних розробках, проблемах і лініях роботи. У локальних банках даних накопичуються також статистичні відомості, що характеризують роботу з досліджуваного напрямку. Підготовка таких документів повинна також автоматизуватися. Для полегшення цієї роботи і використання необхідної додаткової інформації співробітнику в рамках наданих повноважень організовується доступ до локального банку даних, до банку даних загального користування, зовнішнім банкам даних. У випадку одержання додаткової інформації співробітник здійснює ідентифікацію об'єктів обліку (подій, фізичних і юридичних осіб, адрес і т.д.).

Аналіз теоретичних висновків науковців і практиків слугує переконливим аргументом щодо великого практичного значення функціонування АІСУДФ. Реалізація означених завдань передбачає [7]:

- створення відповідних рівнів доступу для спеціально уповноважених працівників суб'єктів системи управління державними фінансами України та відповідне ранжирування інформації яку кожен з них може отримати й внести в загальну систему;

- можливість автоматичної імплементації в систему різних даних усіх інформаційних продуктів, що використовуються на сьогодні при здійсненні управління державними фінансами різними органами на загальнодержавному, регіональному, муніципальному рівнях по мірі необхідності їх використання для проведення аналітичних досліджень.

Підсумовуючи вище викладене, відмітимо, що удосконалення системи управління державними фінансами є актуальною і реальною в нових умовах інформатизації й організації інформаційних потоків.

До першочергових задач, вирішення яких має забезпечити АІСУДФ, на наш погляд, доцільно віднести:

- забезпечення у встановленому порядку доступу уповноважених працівників суб'єктів системи управління державними фінансами України, до всього комплексу інформації про результати діяльності кожного з них (втому числі і звітності);

- формування комплексної бази даних про результати здійснюваних управлінських дій по відношенню до державних фінансів у розрізі їх суб'єктів та об'єктів;

- створення комплексу по забезпеченню надання відповідним органам, що здійснюють управління державними фінансами методичної та інформаційної допомоги, стосовно на пра-

вильного і однозначного застосування ними у процесі своєї функціональної діяльності норм діючого законодавства;

– забезпечення оперативного формування звітної інформації про виконання доручень суб'єктам управління державними фінансами Президента України, Прем'єр-міністра України та Верховної Ради України, що стосуються виконання відповідних управлінських дій, – за п'ять робочих днів до закінчення терміну виконання, якщо дорученням не передбачено інше самими дорученнями;

Висновки. Ми свідомі того, що зазначений перелік переваг носить рекомендований характер, однак, висловлюємо припущення, що впровадження у вітчизняну практику управління державними фінансами України автоматизованої інформаційної системи управління державними фінансами, допоможе усуненню багатьох окреслених вище проблем й сприятиме економічному зростанню країни в усіх секторах національної економіки.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Василик О.Д., Павлюк К.В. Державні фінанси України: Підручник. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 608 с.
2. Форкун І.В. Управління державними фінансами в контексті реалізації стратегії економічного зростання / І.В. Форкун // Сталий розвиток економіки. – 2012. – № 7. – С. 56-60.
3. Звіти Рахункової палати України [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <http://www.ac-rada.gov.ua/>
4. Скасло О. Сучасні проблеми ефективного управління державними фінансами [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/>
5. Звіти Рахункової палати України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ac-rada.gov.ua/>
6. Тищенко О.В. Світовий досвід використання єдиного інформаційного простору в системах управління державними фінансами та перспективи його застосування для України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/>
7. Долгий О., Сидоренко О., Семир'янов Д. та ін. Удосконалення механізму використання відомчих інформаційних ресурсів ДПС України для проведення аналітичних розробок з метою виявлення схем легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, та ухиленнь від сплати податків: звіт про науково-дослідну роботу. – Ірпінь: НДЦ з проблем оподаткування Національного університету державної податкової служби України. – 2012. – 162 с.
8. Сидоренко О. Удосконалення використання інформаційних ресурсів ДПС України у сфері протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та ухиленням від сплати податків: проект концепції: брошура / О. Сидоренко, Н. Литвин, О. Долгий, Д. Семир'янов. – Ірпінь: НДЦ ПО НУ ДПС України, 2012. – 29 с.
9. Семир'янов Д.Я. Інформаційно-аналітичне забезпечення управління підрозділами податкової міліції України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Семир'янов Дмитро Якович. – Ірпінь, 2004. – 197 с.